

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ИНДУСТРИЈАТА ВО БИТОЛА И БИТОЛСКО

М-р Н. В. Димитров
Гим. "Јосип Броз – Тито" – Битола

РЕЗИМЕ: Во трудот е прикажан историскиот развој на индустријата во Битола и Битолско од појавата на првата фабрика во 1883 година во село Дихово па сè до денес. Индустријата во Битола во својот развој поминала низ три периоди. Првиот период траел од појавата на првата фабрика до Првата светска војна, вториот од Првата до Втората светска војна, и Третиот период по Втората светска војна. Во првите два периода индустријата била послабо развиена за да во третиот период забележи најбрз развој.

Материјалот изложен во трудот е ретроспектива на историскиот развој на индустријата во Битола и Битолско, и е помал извадок од повеќе години прибиран и подготвуван материјал за идна книга: "Стопанска историја на Битола и Битолско".

ВОВЕД

Појавата и развојот на индустријата на територијата на Битола и битолско е во тесна врска со општествено-економските услови во минатото, расположливата суровинска база, зголемената побарувачка на индустриски стоки и акумулираниот финансиски капитал.

Понатамошниот развој на индустријата во Битола и Битолско од 1945 година а наваму се карактеризира со голема динамичност и со политика за брза индустријализација.

Зачетоците на организирано производство во Битола и Битолско се јавува во втората половина на XIX век во Македонија, а со тоа и во Битола, се:

- преминот од спажиски кон чифлигарски систем, односно систем на земјоделско производство наменето за пазар,
- одгледување на индустриски култури: тутун, памук, афион и др.,
- зголемено производство на жито: пченица,
- развој на занаетчиството, трговијата и отворање на трговски преставништва,
- развој на сообраќајот,
- развој на сточарството,
- преминување на акумулираниот капитал во банкарски и отворање на финансиски институции-банки,
- зголемување на финансискиот капитал и нивно вложување во отворање на манифактурни работилници, итн.

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ИНДУСТРИЈАТА ВО БИТОЛА И БИТОЛСКО ДО ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

а) текстилни фабрики

Првото индустриско претпријатие во Битола и битолско е текстилно-трикотажната фабрика изградена во 1883 год. во село Дихово, и се сметала за една од поголемите текстилни фабрики во Европска Турција. Истата била акционерско друштво на пет трговци од Битола. Фабриката функционирала на воден погон користејќи ја водата на Диховски Драгор. Во случај на недостиг на вода преку летните месеци располагала со резервен парен погон. Производниот процес бил поставен на сосема модерна база со четири погони, и тоа: предилница, ткаечница, одделение за бојадисување и сушилница. Главна суровина била волната од домашно потекло, но и увезена волнена преѓа од Англија.

Претпријатието располагало со 461 машина, и тоа: 10 автоматски машини за штофови, 200 машини стар систем за штофови, 200 машини (чаркови) за плетење на гајтан, 4 чешла за чепкање волна, 40 машини за плетење, 4 машини за предење, 1 машина за разврстување на волна, 2 парни преси за шајак. Во фабриката биле вработени околу 500 работници, се работело во смени, а се произведувале шајак, чоја, појаси, гајтани и трикотажа (фанели и чорапи). Фабриката постојано работела до 1915 г. кога бугарските окупаторски власти ги демонтирале машините и ги пренеле во Бугарија.^{1,80}

Второто текстилно претпријатие е фабриката за штофови и гајтани чии сопственик бил Стрио Пикунис во село Мага-

рево. Ова претпријатие е основано во 1890 год. како занаетчиска работилница. Располагало со мала предилница за предиво за сукно со 140 вретена, 3 механички и 30 рачни разбои, 2 валавици, рачна преса, машина за влечење и бојаџилница. Произведувало штоф, клашни, гајтани, појаси. Користела домашна волна а дел од предивото е увезувано од Европа. Вработувало 80 работници. Во време на Првата светска војна престанало со работа.^{1, 84}

Кон крајот на минатиот век функционирале и други текстилни работилници. Така само во селата Магарево и Трново работеле уште 12 работилници.^{2, 92} Меѓу поголемите вакви работилници биле: работилницата на Петар Бојаџиевски, на дедо Манчо, на Никола Тодоровски, работилницата на Стерјо Калауз и други.^{3, 205} Работилницата на Петар Бојаџиевски располагала со 12 чаркови за гајтани и со два рачни разбоја за клашни и шајак, работилницата на дедо Манчо и компанија со 50 чаркови за гајтани, и работилницата на Никола Тодоровски со 20 чаркови за гајтани и два механички разбоја за појаси. Последнава годишно преработувала 60-65 тони волна. Освен за гајтани постоеле и две работилници за подкошули и чорапи. Едната била сопственост на Стерјо Калауз и имала 5 машини, а втората била со 4 машини. И двете преѓа увезувале од Европа.^{4, 63}

б) прехранбена индустрија

Прво претпријатие од прехранбената индустрија е основано како работилница за бонбони и локуми од страна на Петар Герасимов од Битола во 1883 година. производството било занаетчиско примитивно и без машини. Подоцна се набавени машини со што производството и асортиманот се зголемени. Вработувало околу 50 работници, со дневно производство од околу 2000 кг бонбони и локуми. За време на Првата светска војна била општетена, а по војната продолжила со работа.^{1, 59}

Почетокот на мелничката индустрија во Битола е претставен со изградбата на автоматската мелница "Драгор" од страна на Исмаил паша во 1902 година, а била лоцирана во непосредна близина на железничката станица.^{1, 36} Располагала со 6 цилиндри, а нејзиниот капацитет изнесувал 15 тони за 24 часа, односно 2 вагони.^{3, 20} Истата работела до 1908 година.^{1, 36}

Во 1906 год. се пристапи кон изградба на нова парна мелница во Битола со цел да се лиферува брашно на турската војска.^{5, 468} Во 1860 год. швајцарската трговска куќа од Цирих започна изградба на две фабрики во Би-

тола една за производство на пиво и шпиритус и втора за прочистување на зејтин, но тие крахирале заради загуби.^{5, 472}

Првата пиварница во Македонија е подигната во 1890 година во месноста Буковски лозја, во непосредна близина на Битола. Пиварницата работела пет години кога поради недостиг на капитал, квалификувана работна рака и конкуренција од страна на пиварата во Солун престанала да функционира.

Кон крајот на XIX век во с. Магарево-Трново се изградила нова пивара, но од непознати причини истата небила пуштена во производство.^{1, 63}

Во литературата се спомнува дека во 1904 година работела фабрика за пиво во Битола, меѓутоа недостигаат податоци за техничката опрема, производството, работната сила и слично.^{5, 476} За потребите на пиварницата од мраз бил организирано производство на мраз во село Ореово.^{6, 147}

Во 1897 год. во Битола работеле уште и 8 хидроулични мелници со модерна опрема,^{5, 467} мали мелници на вода во Битола и Битолско постоеле 25 главно по течението на река Драгор.^{1, 36} Во кајот на минатиот век во Битолско имало вкупно 257 воденици,^{7, 26} а во шеесетина од нив работеле или биле сопственици брусничани.^{8, 47}

в) графичка индустрија

Првата печатница во Битола била отворена во 1884 год. позната како Вилаетска печатница. Втората печатница била изградена во 1984 год. и била приватна сопственост на браќата Јован, Петар и Васил Пили. За време на мајдотурската револуција (1908 г.) во Битола се отвораат уште две приватни печатници кои печателе весници и друг материјал. Петтата печатница во Битола е отворена во 1913 година.⁹

г) индустрија за кожи

Како резултат на развиениот табачки знает со над 20 табачки работилници за преработка на кожа, во почетокот на XX век се јавува и првата фабрика за преработка на кожа. Фабриката била сопственост за браќата Сотирови. Тоа било мало претпријатие со 12 работници.^{3, 202}

д) индустрија за градежен материјал

Почетоците на индустријата за градежен материјал во Битола е претставена преку фабриката за тули и керамида на браќата Иванови. Фабриката е изградена во 1910 г.^{3, 204} со модерни инсталации и машински погон од 36

КС^{2, 75} и дневно произведувала 8000 керамиди од модерен тип.^{3, 204} Годишното производство изнесувало 1.000.000 тули и 400.000 керамиди. Меѓутоа, поради немање сировина и конкуренција претпријатието престанало со работа на керамиди во 1925 год. и се ограничило само на примитивно производство на тули.^{2, 75}

г) хемиска индустрија

Во периодот на крајот на XIX век и почетокот на XX век во Битола работела една мала фабрика за сапун, која била и единствена хемиска фабрика во Битолскиот вилает.^{10, 99}

е) индустрија за преработка на дрвото

Во текот на XIX век се градат првите пилани во Мариово. Тоа биле примитивни планински пилани, т.н. "чаркови" односно поточари чии погон бил на вода. Во мариовскиот крај во планините битолските трговци имале 8 пилани. исто така, за потребите на битолскиот трговец Петелан околу 130 работници правеле дрвен кумур.^{5, 51} Единствено индустриско претпријатие за преработка на дрво се јавува во Битола, тоа е фабриката за намештај со погон на гасен мотор во која работеле 35 работници.^{3, 202}

Од прегледот се гледа дека во Битола во првиот период имало 18 фабрики-претпријатија, и тоа: 3 прехранбени претпријатија, 1 фабрика за пиво и мраз, 6 текстилни фабрики, 1 дрвна иднустија, 5 графички, 1 индустрија за кожа и фон, 1 фабрика за керамиди и тули, како и голем број претпријатија со занаетчиски карактер.

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ИНДУСТРИЈАТА ВО БИТОЛА И БИТОЛСКО МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

а) текстилна индустрија

По завршувањето на Првата светска војна, односно во периодот меѓу двете светски војни во Битола егзистирале три текстилни фабрики: една за штофови и гајтани, една за трикотажа и една за свила и памучни предива.

Во 1924 година претпријатието на Стерио Пикулис во с. Магарево е обновено благодарение на новите машини набавени од Германија. Бил модернизирани технолошкиот процес, зголемено производство и проширен асортиманот. Непосредно пред Втората светска војна претпријатието располагало со: 6 машински разбој, 4 влачарници, 1

чешларница, 1 машина преса за влечење, 1 каландер, 1 шпул машина, 3 казани за бојадисување, 1 бензин мотор од 8 КС. Производството во 1939 год. изнесувало 150.000 метри разни видови волнени и памучни ткаенини, како и 15.000 кг гајтани. Во 1940 год. претпријатијето вработувало 24 работника.^{1, 85}

Втората фабрика била Битолска текстилна индустрија К. Д. - Битола основана во 1927 година. Ова претпријатие било командитно друштво во кое учествувал 21 трговец од Битола. Машинскиот парк се состоел од 12 рундшпул машини, 1 раум машина, 6 брзодни шивачки машини, 1 машина за илици, 1 машина за пловивање, 1 копчарка, 10 степ машини, 1 парна утија, 1 мотор на нафта од 22 КС, и 3 електромотори со вкупно 18 КВ. Сите машини се набавени на ново од Германија и САД. Првите години по основањето производството изнесувало 10-15.000 кг. готови производи, а во 1940 год. достигнало 33.380 кг. памучни трикотажни платна и 5.086 дузини фанели. Се произведувале следните производи: памучни и волнени фанели, маици, разни видови машки и детски долен веш и др. Претпријатието вработувало 25-35 работници (повеќе жени).^{11, 72}

Третото текстилно претпријатие било претпријатието на Давид Јуда Пардо, трговец од Битола, основано околу 1929 година. Тоа претпријатие било работилница за свилени и памучни платна. Во 1938 год. ова претпријатие го менува сопственикот и функционира под фирмата Јаким Чобанов и синови. Претпријатието располагало со следните машини: 8 стари машински разбој, 1 сновалка, 1 шпул машина, 1 цев машина, 8 електромотори со вкупно 7 КС. Просечно годишно преработувало 2-3.000 кг. свила и 1500-2000 кг. памучна преџа. Вработувало 18 работници и службеници.^{11, 73}

б) прехранбена индустрија

Автоматската мелница "Драгор" во војната беше тешко оштетена. До 1934 год. менува неколку сопственици ("Београдска уједињена банка" па потоа "Хрватска банка" – Загреб), за да ја откупи Таса Тасиќ, индустријалец од Лесковац. Тој ја проширува и опремува мелницата со нови машини. Пред втората светска војна мелницата произведуваше околу 3.000.000 кг. брашно, и вработуваше 24-30 работници. Мелницата работеше на моторен погон со 1 саугас мотор од 220 КС.^{12, 50}

Покрај оваа фабрика постоеа и други. На пример, во с. Дедебалци, Ристо Петровски имаше моторен млин, во с. Брусник, Бохор

Касорла имаше мелница, а од Битола до с. Брусник имаше уште 8 поголеми мелници. Сите тие иако беа познати во населението како "фабрика" немаа капацитет како тој на "Драгор" и повеќето беа на погон со вода.^{11, 72} Во 1935 год. се спомнува и мелницата "Пелистер" во Битола, чии сопственици се Хаим Калдерон и Б. Јовановиќ. А во 1936 год. се спомнува и уште мелницата "Диово" во с. Диово чии сопственик бил М. Драгутиновиќ.^{13, 20}

Фабриката за бонбони и локуми "Битола" на Петар Герасимов, за време на Првата светска војна била оштетена. По војната продолжила со работа но со намален капацитет и производство од 70.000 кг. бонбони и локуми, и вработувала 25 работници. Оваа фабрика во периодот од 1918-1925 година имала свои трговски претставништва во Солун и Белград. Покасно претпријатието го комплетира машинскиот парк со разни машини и добива индустриски карактер. Поради воведување на машини работната сила во 1949 год. се намалила на 17 работници, но затоа пак производството се зголемило на 87 тони бонбони и локуми.^{12, 67}

Второ претпријатие за бонбони е основано во 1924 година од Наум Симјанов од Битола. До 1929 год. функционираше како занаетчиска работилница. Покасно се проширува со набавка на нови машини, со што и производството се зголемува. Фабриката располага со два електро мотора од вкупно 10,5 КС. Во 1940 год. вработува 12 работници и произведува 75 тони бонбони и локуми.^{12, 68}

Пред 1930 год. скопската пивара направи една мала фабрика за мраз, а Илија Србинов имал стовариште за пиво.^{14, 12} Во 1935 год. фабриката за мраз престана да работи поради конкуренцијата на значително поевтиниот мраз на селаните од село Ореово.^{2, 24}

в) хемиска индустрија

Во 1924 год. е основана фабрика за сапун од страна на браќата Ефрем и Илија Ризеви, трговци од Битола. Оваа фабрика располагала со 2 казани за варење сапун со капацитет од вкупно 15.000 литра, како и 1 сечалка, 2 преси, мешалка, парен котел и друго. Погонската сила на фабриката била од саугас мотор со јачина од 19 КС. Произведувала зелен сапун "гирит" и жолт "сплендит". Вработувала 7 работника.^{12, 223}

Во 1925 година е основана втора фабрика за сапун а нејзини сопственици биле Витал Фараџи, Пардо Јуда, Арон Леви и други. Произведувала сапун за перење, тоалетен сапун и сода за перење. Во 1939 год. фабриката се ликвидира и се спои со таа на Ризеви.^{11, 73}

г) електро централа

Првата електрична централа е основана како командитно друштво од 7 члена во 1924 година. Имала 1 дизел мотор од 210 КС, а во 1927 год. биле инсталирани уште два дизел мотори (210 и 100). По 1930 год. погонот бил преориентиран на саугас (дрво). Просечно годишно произведувала 300.000 КВЧ, и вработувала 15, а во 1940 год. 21 работник. Централата главно произведувала струја за осветлување и нешто малку за индустријата и занаетчиството.^{12, 155}

д) индустрија за преработка на дрвото

Дрвната индустрија била на занаетчиски основи. Истата ја претставуваат: столарското претпријатие на Вангел Десано и компанија, и една пила на во Мариово.^{14, 12}

ѓ) индустрија за градежен материјал

Оваа индустрија била претставена преку фабриката за тули и керамида на браќата Иванови. Како што видовме претходно поради немање на сировини ова претпријатие престанало со работа на керамида во 1925 год., и се ограничило само на примитивно производство на тули.^{2, 75}

е) тутунска индустрија

Монополот за тутун е изграден во 1923 година и било најголемо претпријатие во Битола со просечно вработени 581 работник. Првиот специјализиран магацински простор бил изграден во 1930 год. и зафаќал површина од 5350 м² за тутун, и 1966 м² површина за складирање на сол. Монополот го скалдилал и вршел само примарна преработка на тутунот. Просечно годишно се откупувало и произведувало околу 489 тони тутун.¹⁵

Резимирано за Вториот период меѓу двете светски војни, во 1940 година во Битола постоеа вкупно 9 индустриски претпријатија, и тоа: 3 прехранбени, 3 текстилни, и по едно претпријатие во електро стопанство, хемиска и тутунска индустрија. Во градот и околината работеа и повеќе претпријатија со занаетчиски карактер.

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ИНДУСТРИЈАТА ВО БИТОЛА И БИТОЛСКО ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Третиот период, односно развојот на индустријата од 1945 год. па наваму се ка-

рактизира со голема динамичност. Првите повоенни години главно се посветени на обновување на разурнатите и општетени фабрики од војната. Во текот на педесетите години се градат нови индустриски објекти. Така во 1957 год. регистрирани се 18 фабрики, и тоа: 2 електрични центри, 2 метална индустрија, 1 дрвна индустрија, 3 текстилна индустрија, 2 кожарска, 2 прехранбена, 2 графичка, 2 тутунска и 2 друга индустрија.^{16, 20}

Брзата индустријализација се манифестира и во шеесетите години преку изградба на нови фабрики, голем број на вработени и обем на производство, така во 1966 година регистрирани се 33 фабрики, и тоа: 1 електрична централа, 4 метална индустрија, 3 дрвна индустрија, 5 текстилна, 2 кожарска, 9 прехранбена, 2 графичка, 2 тутунска и 5 друга индустрија.^{16, 22} Битолската индустрија во 1967 година вработуваше 6х145 лица, од кои 2055 биле жени.^{17, 142}

Индустрискиот подем на Битола продолжува во седумдесетите години кога расте производството и вработените. Така, во 1980 год. регистрирани се 48 индустриски претпријатија со 10.874 вработени лица, од кои 4.316 биле жени (за 1981 год.). Во 1990 година во Битола и битолско работеле 57 индустриски претпријатија со 12.311 вработени лица, во индустријата била 1988 година со 14.823 лица или учество од 38,9% од вкупниот број на вработени за Општина Битола. Од вкупниот број вработени лица во индустријата 6.141 лица биле жени.^{17, 142}

Бидејќи просторно сум ограничен во страни не е можно за сите индустриски фабрики поодделно да стане збор. Поради тоа во понатамошниот текст ќе ги изнесам само имињата на претпријатијата и фабриките.

а) електрични центри

Главни претставник е РЕК Битола, ТЕЦ-Битола I, II, и III, потоа ХЕЦ "Сапунчица" и четири мали ХЕЦ на ХМС "Стрежево".

б) прехранбена индустрија

Главни претставници се: АД "Жито Битола", АД "Млекар", ДОО "Краш-Прогрес", АД "4-ти Номеври", АД "Квасара", РО "Лозар", ДОО "Стоко комерц", АД "Пивара", АД "Радобор"-фабрика за сточна храна, приватна млекар "Идеал Шипка", приватен млин, приватни сокари, приватни пекари, приватни претпријатија за тврди бонбони итн.

в) текстилна индустрија

Главни претставници се: РО "Пелистер", РО "Илинден", РО "Мокел" ("Индина"), РО "Битолатекс", РО "Елпида", РО "Хераклеја", неколку дисперзирани погони во Цапари, Магарево и др. села. Потоа неколку приватни текстилни фабрики: "Радон", "Данилор", "Стар Кастер", "Маркос Папагеоргиу", и неколку приватни модни конфекции "Кордоба", "Ликвеа", "Мис мод" итн.

г) металопреработувачка и електроиндустрија

Главни претставници се: Холдинг "Фринко", АД "Апарати за домаќинството" (Металец), АД "Монтинг" (и погон во с. Буково), АД "Плач Бит" – лимена амбалажа, како и неколку други "Елмак", "Техно Битола" и приватни "Кобил", "Парновод" и други.

д) индустрија за кожи

Единствена фабрика е Кожарски комбинат АД "Битола"

ѓ) индустрија за градежен материјал и неметали

Главни претставници се: ДОО "Тулана-Пелистер" и РИН "Битоласил". Како и неколку приватни работилници за преработка на мермер и неметали пример, "Макмермер" и други.

е) графичка индустрија

Претставена е со повеќе печатници, и тоа АД "Киро Дандаро", АД "Фустеларко Борец", АД "Социјален борец" и неколку приватни: ГП "Микена", ГП "Шикло", ГП "Херакли" ГП "Вали" и други.

ж) други видови на индустриски гранки

Тутунската индустрија е претставена преку фабриката АД "Сокомак". Дрвната индустрија ја презентираат 7 пилани, од кои попознати се: пиланата на ШИП "Кајмакчалан" и приватната пилана "Молика", пиланата кај с. Дихово, во с. Старавина итн.

Електроника и информатика е претставено преку едно мало претпријатие, хемиската индустрија е претставена преку неколку претпријатија за изработка на пластични маси, и тоа: "Кабли", "Даци пласт" и други.^{17, 145-159}

Новиот општествено - економски тренд на пазарната економија и привати-

зација доведе до распаѓање на големите претпријатија и фабрики, преоѓање во стечај, акционерство или приватизација. Така создани се голем број на мали и средни приватни претпријатија и во индустријата. Меѓутоа, брзата промена на сопственоста, односно своинската трансформација доведе до пречки во стопанската активност, до намалување во развојот на индустријата, нејзина стагнација, а индустриското производство бележи значителен пад.

Ова најсликовито се гледа и од опаѓањето на бројот на вработени лица во индустријата, така во 1996 год. во индустријата биле вработени 8.341 лице или учество од 34,6% од вкупниот број вработени лица за Општина Битола.^{17, 142}

Целта на мојот реферат е да се направи една кратка ретроспектива на историскиот развој на индустријата во Битола и битолско. Се обидов нѝа едно место да ги внесам речиси сите претпријатија и фабрики што егзистирале и егзистираат во Битола и битолско.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Коста Сидовски, Развивокот на индустријата на териотирјата на денешна СР македонија во периодот меѓу двете светски војни. МАНУ, Скопје 1980 година
2. Теодосии А. Робев, Битоля, Македонски преглед, Софија, 1942 год.
3. Миливој Савиќ, Занати и индустрија у присоједињеним областима и занати у старим границама Краљевине Србије. Београд 1914 год.
4. Александар Стојмилов, Појава, развивок и стопански карактеристики на пооделните идустриски гранки на територијата на денешна СР Македонија до почетокот на Првата светска војна. Географски разгледи, кн. 21-22, Скопје 1984 год.
5. Данчо Зографски, Развивок на капиталистичките елементи во Македонија за време на Турско то владеење. Скопје 1967 г.
6. Велимир Ј. Костовски, Природни мразарници во с. Ореово. Прилози 2, Битола 1961 год.
7. Милош Хр. Константинов, Занаети и еснафи во Битола и околината, Битола 1961 год.
8. Александар Стерјовски, Брусник (600 години од основањето). Брусник 1992 год.
9. Милош Хр. Константинов, Битолските печатници. Нова Македонија, Скопје 13 јули 1954 година
10. Димитар Димески, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903). Скопје 1982 год.

11. Трајче Грујовски, Битола (дејството на основните фактори врз општествено-економскиот развивок), Битола 1971 г.

12. Коста Сидовски, Развивокот на индустријата во НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни (1918-1914) Економски институт. Скопје 1960 г.

13. Борислав Благов, Монографски материјали за раѓањето и развивокот на индустријата во Македонија. МАНУ, Скопје 1979 год.

15. "Југотутун" – Битола, Монографија, Битола 1985 г.

16. Никола Узунов, Индустриски центри и реони во СР Македонија. Скопје 1970 год.

17. Никола В. Димитров, Битола-урбано географски развој. Битола 1998 год.